

भूकम्प, पुनर्निर्माण र खुला ठाउँ

- कपिल लोहनी

वि.सं. २०७२ सालको महाभुकम्पले विनास गरेका थुप्रै संरचनाहरूको पुनर्निर्माण भइसकेको छ भने कैयन् महत्वपूर्ण संरचनाहरू अबैपनि कि त निर्माणाधीन अवस्थामा नै छन् भने कति त ओभेलमा नै परिरहेका छन् । भक्तपुरको दरवार स्क्वायरमा रहेको शिलु महादेवको न्यातपोलसँग मिल्दो जुल्दो मन्दिर १९९० को महाभुकम्पमा भत्किएर बन्न नसकेकोमा हाल आएर पुरानै स्वरूपमा बनेर तयार हुँदै छ । त्यस्तै १९९० सालमा भत्किएका अन्य कैयन् मन्दिरहरू पनि अबै भग्नावशेषको रूपमा नै भेटिन्छन् । साँखुको वज्रयोगिनीको मन्दिर जाने बाटोमा पनि पुराना मन्दिर र मुर्तिहरूका भग्नावशेषहरू यत्रतत्र छरिएर रहेको भेटिन्छन् भने वज्रयोगिनीको मन्दिर भने जिर्णोद्वार भइसकेको छ । पशुपति क्षेत्रमा ९० र ७२ साल दुवैको महाभुकम्पमा न्युन असर परेकोमा हाल पशुपतिनाथको मन्दिरको नियमित मर्मत कार्य भइरहेको छ । गुह्येश्वरीका सत्तलहरूको पुनर्निर्माण अन्तिम चरणमा पुगेको छ । गुह्येश्वरीको वनमा अस्थित विश्वरूपको मन्दिर पछिल्लो महाभुकम्पका कारण निकै क्षतिग्रस्त भएको भएता पनि सो र अन्य मठ-मन्दिरहरूको जिर्णोद्वार कार्यको थालनी नै भएको छैन । बुडमतीका मठ-मन्दिरको पनि त्यस्तै हाल छ । काठमाडौँ कै धरहरा, रानीपोखरी, काष्ठमण्डप, काठमाडौँ, पाटन र भक्तपुरका दरवार क्षेत्रका कैयन् मठ, मन्दिर र दरवार संरचनाको पुनर्निर्माण सकिएर तयार भइसके भने कति वटाको काम भने अबै जारी छ । यिनै क्षेत्रमा पनि केहीको त काम शुरु समेत भएको छैन । त्यस्तै नेपालको इतिहासका महत्वपूर्ण केन्द्रहरू जस्तै नुवाकोट दरवार र गोरखा दरवारको निर्माण शुरु भएको भएता पनि ती कहिले बनेर पहिले कै अवस्थामा ठडिने हुन्, त्यस्को कुनै अत्तो पत्तो छैन ।

काठमाडौँका सार्वजनिक संरचनाहरू जस्तै सिंहदरवार, बबरमहल, केशरमहल आदीको पुनर्निर्माणको काम भइरहेको छ । सिंहदरवारको त अगाडिको भाग बाहेक प्रधानमन्त्रीको कार्यालय र योजना आयोग आदी रहेका संरचनाहरू प्रवलीकरण पश्चात तयार भएर उपयोगमा आइसकेका छन् । तर त्यहि सिंहदरवार परिसरमा रहेको पुरानो संसद तथा सुन्दर ऐतिहासिक भवनको पुनर्निर्माण नगरेर सो भवन भनै जिर्ण हुँदै गएको छ । निकै सुन्दर र कलात्मक त्यो भवनलाई बाहिरबाट मात्र अवलोकन गर्न मिल्ने गरि भए पनि प्रवलीकरण गरेर जोगाउनु अति नै जरुरी भएको छ ।

हनुमानढोका प्रहरी परिसर बसेको र २०७२ सालको भुकम्पमा निकै क्षति व्यहोरेको भवन भत्काएर त्यहाँ खुला पार्क र पर्यटक विश्रामस्थल बनाउन सकिन्छ । त्यहाँको प्रहरी परिसर हाल टेकुमा अस्थायी रूपमा सरेको भएता पनि यसको आफ्नै सुविधासम्पन्न भवन माइतीघरबाट भद्रकाली जाने सडकको छेउमा तयार हुँदै छ । त्यस्तै डिल्लीबजारको चारखाल अड्डा पनि सोही भुकम्प र त्यो भन्दा पहिले देखि नै जिर्ण बन्दै गएर हाल खण्डहरमा परिणत भइसकेको छ र त्यसको स्वामित्व नै विभिन्न बेकामका मुद्दाहरू दायर गरेर खतरामा परेको कुरा सुन्नमा आएको छ । एकातिर हामी नेपालको न्याय प्रणाली सुधारने नाममा आन्दोलनमा उत्रिएका न्यायमूर्तिहरू माथि सहानुभूति प्रकट गर्दछौँ भने अर्को तर्फ यस्ता ऐतिहासिक सार्वजनिक घर-जग्गा र मठ-मन्दिर तथा सडकमा बनेका घर-टहरा र संरचनाको पक्षमा पनि उहाँहरूले नै स्टेअर्ड दिएर मामलालाई भनै पेचिलो र कामको गतिलाई पुर्णविराम दिइरहनु भएको कुरा सहजै बिसँन्छौँ । यो वारेमा फेरि कुनै समयमा हामी छलफल गरौँला । खुलास्थल नै नभएको डिल्लीबजार-कालिकास्थान-मैतिदेवी-ज्ञानेश्वर क्षेत्रको निम्ति यो चारखाल अड्डा परिसरमा खुला हरित पार्कको निर्माणले

निकै नै फाइदा पुऱ्याउने थियो । बरु त्यस्को योजना र डिजाइन गर्दा पुरानो चारखाल अड्डाको भल्को आउने रेप्लिका पनि सोही पार्कको बीचमा वा एक कुनामा बनाएर त्यो संरचनालाई ज्येष्ठ नागरिक भेटघाट र विश्रामस्थलको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । त्यस्तै सयौं रोपनी खाली जग्गा भएको सिंहदरवार अब घरै घरले खचाखच भरिन थालिसक्यो । यसको उत्तरपूर्वको खाली जग्गामा संसद भवन बनिरहेको छ भने दक्षिणपश्चिम कुनामा सर्वोच्च अदालतको नयाँ भवन बन्दै छ । अब खाली ठाउँ भनेको सिंहदरवारको उत्तरपश्चिम छेउ मात्र बाँकी छ । यो खाली ठाउँ भने पुतलीसडक क्षेत्रका मानिसहरूको आश्रय स्थल बनेको थियो ७२ सालको महाभुकम्पको बेला । त्यसैले पनि यो क्षेत्रलाई खाली नै राखेर सुरक्षाको राम्रो प्रबन्धका साथ बिहान बेलुकीको निश्चित समयमा सर्वसाधारणलाई घुम्न र व्यायाम गर्न दिने प्रबन्धका साथ एक हरित उद्यानको रूपमा विकास गर्न सके राम्रो हुने थियो । सर्वोच्च अदालतको नयाँ भवन बनेर सरेपछि हालको पुरानो तथा महाभुकम्पले प्रभाव पारेको भवनलाई भत्काएर त्यो ठाउँलाई पनि हरित उद्यानको रूपमा खाली राख्न सकिन्थ्यो । तर लाग्छ यो सब हाम्रो दिवा स्वप्न मात्र हो । यी सब जमीनमा ठूला ठूला भवन बनाएर तर् मान पल्केकाहरूले जनताको पसिना र करबाट संकलन भएको राजश्व सबै भवन बनाएर नै सक्ने छन् ।

खाली ठाउँको विकासकै कुरा गर्दा नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले त्रिभुवन विमानस्थल अगाडिको रिडरोड छेउमा भव्य भवन निर्माण गराएर केही समयमा त्यहाँ सर्ने योजना बनाएको छ, जुन एउटा सकारात्मक नै पक्ष हो । तर उसको बबरमहलमा रहेको हालको भवन भत्काएर त्यहाँ व्यापारिक भवनको निर्माण गर्ने भन्ने कुरा कतई राम्रो मान्न सकिँदैन । एउटा खाली ठाउँमा एक सार्वजनिक अड्डाले भवन बनाएर सर्न लागेपछि हालै पुनर्निमाण हुँदै गरेको भव्य बबरमहलको अगाडिको त्यो पुरानो संरचना भत्काएर त्यहाँ हरित पार्क र खुलास्थलको निर्माण गर्न सके एकातिर बबरमहलको शोभा पनि बढ्ने थियो भने त्यो इलाकामा रहेका जिल्ला अदालत, जिल्ला प्रशासन कार्यालय र धेरै कार्यालयहरूमा दिनहुँ आउने मानिसहरू र बटुवा तथा साँभ-बिहान हिँड्ने मानिसहरूलाई पनि सुस्ताउने खुला ठाउँ प्राप्त हुने थियो ।

महाभुकम्पले पढाएको पाठलाई मनन गरेर राजधानीबासीको निमित्त खुला ठाउँहरूको विकास गर्न सरकार र स्थानीय निकायहरूले कुनै कसर बाँकी राख्नु हुँदैन । हुन त हाल आएर उपत्यकाका सबै नै नगरपालिकाहरूले आफ्ना क्षेत्रमा पार्क बनाउने, पोखरी र ढुङ्गेधाराहरूको संरक्षण गर्ने, साना-ठूला मठ-मन्दिरको जिर्णोद्धार गर्ने तथा विश्रामस्थलहरू बनाउने काममा तिव्रता ल्याएका छन् । तर अर्को तर्फ भूमाफिया र तथाकथित सुकुम्वासीहरूका चलखेललाई पनि सबैस्तरका सरकारी निकाय र राजनैतिक पार्टीहरूले नदेखेभैं गरेर बसेको भान हुन्छ । यसको सानो उदाहरण टेकुदेखि सिनामङ्गलसम्मको काठमाडौँतर्फको वागमतीको किनारामा नै देख्न सकिन्छ । त्यहाँ एकातर्फ नदी नियन्त्रयण र सरसफाईका राम्रा काम पनि भइरहेका छन् भने पुरानो घाटलाई संरक्षित क्षेत्र बाहिर पारेर अतिक्रमण हुन पनि खुलेआम दिइरहेको छ । एक ठाउँमा त धार्मिक र आध्यात्मिक संस्थाहरूलाई वागमती कोरिडोरको खुला जमिनमा पक्की संरचना बनाएर आफ्ना कृयाकलापहरू सञ्चालन गर्न दिइएको छ भने यसैको भेउ पाएर त्यहाँका साँचैका सुकुम्वासीहरूका समस्या समाधान गरिदिने लालचमा फँसाएर प्रशुतिगृह पछाडिको वागमतीको किनारामा अवस्थित प्रहरी बटिकै सामुन्ने छाप्रा बनाएर चर्चको निर्माण गर्दै धर्म फैलाउने काम भइरहँदा पनि सबैका आँखा, कान र मुख ट्याप्प टालिएका छन् । यो एउटा चरम विकृतिको लक्षण हो ।

त्यस्तै महानगरपालिकाले त्रिपुरेश्वरको घाट सुधार गर्ने निहुमा कालमोचन घाटमा रहेका संरचनाहरूको पुननिर्माणको क्रममा घाटतर्फ भएका सम्पूर्ण सत्तल र पाटीहरूलाई टालेर त्यहाँ पनि व्यावसायिक प्रयोजनका संरचनाहरूको निर्माण गरिरहेको भान भई रहेको छ । थापाथलीको राष्ट्र बैङ्कसँगैको देवीको मन्दिर परिसरमा पनि रातौँ रात डोजर लगाएर के कस्तो संरचना बनाउन लागिएको हो सो बुझ्नै सकिएको छैन । यस्ता ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक स्थलहरूको निर्माण गर्दा सो स्थानमा सर्वसाधारणले पढ्न सक्ने गरी सोको निर्माण सम्बन्धि नक्शा र विस्तृत जानकारीको विवरण टाँस गर्ने तथा महानगरको वेवसाइटमा पनि राख्नु पर्ने होइन र ? सबै कुरा गुपचुपमा निर्माण गरेर जनतालाई भुक्त्याई वास्तविकताको ढाकछोप गर्नु पनि अपराध नै हो ।

जुद्धसडकको दक्षिणमा अवस्थित महानपालिकाको पहिलेको कार्यालय भवन रहेको हालको खाली जमिनमा स्मार्ट पार्किङको निर्माण गर्ने भने पनि ठेकेदार बन्न मात्र सुहाउँदा हाम्रा स्मार्ट मेयरले कुनै सार्वजनिक वहस नै नगराई साँस्कृतिक भवन बनाउन शुरू गरेछन् । बेला बेलामा भृकुटीमण्डप मासेर व्यापारिक मेगाहल बनाउने, ऐतिहासिक हरिभवन भत्काएर स्मार्ट महानगरपालिका भवन बनाउने, नयाँसडकको लागि टेकको बागमतीमा स्मार्ट पार्किङ स्थलको निर्माण गर्ने र खुलामञ्चमा पार्किङ र बजार निर्माण गर्ने जस्ता अति नै लोदर विचार र तरङ्गहरू उनको सानो दिमागमा किन आइरहन्छन् बुझ्नै सकिएको छैन । बरु खुलामञ्चकै मुनि दुइतले पार्किङ र हालको जमिनको सतहबाट केही फिट माथि ढलान गरेर सोमा घाँसै मैदान सहितको खुला मञ्च र जमिन मुनि उज्यालो समेत छिर्ने गरी व्यवस्थित पार्किङस्थल बनाउन उनलाई कसले छेकेछ कुन्नि । अथवा वृहत् टुँडिखेल परिसरको विकासको खाका अनुसार तत्काल गर्न सकिने कामहरूलाई किन निरन्तरता नदिइएको हो र कछुवाको गतिमा केही साना निर्माणहरूमा मात्र चित्त किन बुझाउनु परेको हो त्यो पनि बुझ्न सकिएन । यसो भन्दैमा त्यहाँ भइरहेका राम्रा काम र निर्माण कार्यको हामीले खिल्ली उडाएको भने पक्कै होइन । ती कामहरू निकै सहाहनीय तवरले सम्पन्न भइरहेका छन् तर केही ढिलाई भने पक्कै भइरहेको देखिन्छ ।

केही दिन अघि मात्र किर्तिपुरस्थित त्रिभुवन विश्वविद्यालय परिसरमा रहेको त्रिवि पुस्तकालयको अवलोकनमा गएको थिएँ । महाभुकम्पले निकै प्रभावित भएको सो भवनमा पुस्तकालय त अब सुचारु हुन थालेछ र त्यहाँ विभिन्न विषयका पुस्तक, पत्रपत्रिका र जर्नलहरू पनि ठूलो सङ्ख्यामा थुपारिएका रहेछन् तर विशाल भवन र बन्दोबस्तीका भौतिक साधनहरू हुँदा हुँदै पनि त्यो पुस्तकालय खासै व्यवस्थित रूपले सञ्चालन हुन सकेको रहेनछ । तर त्यहाँ हाल उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार र साधनको सही व्यवस्थापन गरेर थोरै आधुनिकिकरण गर्न मात्र सकेमा पनि त्यो पुस्तकालयले धेरै पाठकहरूको ज्ञानको तिर्खा मेट्न सफल हुने थियो । विडम्बना नै भनौँ, भुकम्पले ज्यादै क्षति पुऱ्याएर जर्जर भएका कैयन् कङ्क्रीट पिलर र भित्ताहरूको सहारामा नै त्यो भवन अझसम्म पनि ठडिइरहेको रहेछ । त्यसलाई उचित प्रवलीकरण गर्ने तर्फ कसैको ध्यान गएको देखिएन । सयौँ रोपनीमा फैलिएको त्रिभुवन विश्वविद्यालयले दक्षिण एशियाकै सुविधासम्पन्न उच्च विश्वविद्यालय बन्न सक्ने हैसियत बनाउन सक्ने भएपनि चरम राजनीतिकरण र अव्यवस्थाले गर्दा यो एउटा प्राज्ञिक खण्डहरको रूपमा मासिँदै गइरहेको छ । यसको विशाल परिसर पनि विभिन्न संस्था तथा व्यक्तिहरूले लुछाचुँडी गरेर खुम्च्याउँदै लगिरहेको कुरा सुन्नमा आएको थियो । आखिर यस्ता सार्वजनिक सम्पत्तिहरूको संरक्षण गरेर राख्न आजको नयाँ नेपाल भनिएको प्रजातान्त्रिक राष्ट्रमा केले गर्दा नसकिएको हो थाहा पाउनै सकिएन । अब त शान्ति, शुशासन र समृद्धिको आभास जनताले पाउन थाल्नु पर्‍यो नि ।

मन्त्रिहरूका लागि भैंसेपाटीमा पाँचतारे क्वार्टरहरू बन्दैछन् । तर पुरानो मन्त्रिक्वार्टर रहेको जग्गामा फेरि विशिष्ट पाहुनाहरूको निमित्त करोडौं खर्चेर स्टेट गेष्ट हाउस किन बनाउनु पर्ने जरुरत भयो त्यो पनि बुझ्न गाह्रो भएको छ । आकलभुकल नेपालको भ्रमणको निमित्त आउने विदेशी राष्ट्राध्यक्ष र राष्ट्रप्रमुखहरूको लागि होटेलमा नै बन्दोबस्त मिलाउन सकिँदैन र ? वालुवाटारमा बनेको प्रधानमन्त्रीको अनावश्यक नयाँ क्वार्टरमा पनि विशिष्ट पाहुनाहरूको निमित्त एउटा विशिष्ट कक्ष नै बनेको छ भन्ने समाचार भर्खरै पढिएको थियो भने त्यस्तै सुविधा राष्ट्रपति भवनको विस्तारित योजनामा पनि पार्न सकिन्थ्यो होला । पुलचोकको पुरानो मन्त्रिक्वार्टर भएको ठाउँमा पनि एक उच्च कोटीको सुन्दर पार्क नै बनाउँदा राम्रो होला सरकार । तिमीले नसके त्यहीँ सँगै थोरै जमिनमा साँघुरिएर बसेको संयुक्तराष्ट्र संघलाई थोरै जमिन उपभोग गर्न दिएर बाँकी ठाउँमा राम्रो पार्क बनाउन अनुरोध गर ।

नेपालमा सन् १९७० को दशकमा जर्मन सरकारले काठमाडौँका तीनै वटा शहरका दरवार क्षेत्रमा भएका दरवार, मठ-मन्दिर र सत्तलहरूको जिर्णोद्धार गरिदिएको थियो भने काठमाडौँको भित्री शहरका चोक चोकबाट शताब्दियौंसम्म जमेर बसेका फोहरका नालहरू सफा गरिदिनुका साथै फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने आधुनिक प्रविधि भित्राएको थियो । तर त्यतिबेला न उसले फोहरमैला प्रशोधन गर्ने तरिका सिकायो न नै अहिलेसम्म हामी त्यो दिशामा अग्रसर हुन सकेका छौं । सबै महानगर र नगरका पालिकाहरूको काम एकमुष्ट रूपमा फोहर संकलन गर्ने र डम्पिङ साइटमा लगेर विसर्जन गर्ने मात्र भइरहेको छ ।

मित्रराष्ट्र चीनले पनि २०३० को दशकमा माइतीघरदेखि तिनकुनेसम्म र काठमाडौँको चारैतिर चौडा र खुला रिडरोडको निर्माण सहित हरियाली र खुलापनको महत्व प्रष्ट्याइदिएको थियो । उसैले बनाइदिएको कोटेश्वर-सूर्यविनायक सडकलाई पछि जापान सरकारले चौडा पारिदिएको थियो । दक्षिण एशियामा नै कतै नभएको विद्युतीय टूलिबस लाइनको पनि त्रिपुरेश्वरदेखि सूर्यविनायकसम्म चीनले नै निर्माण गरिदिएको थियो । त्यस्तै चन्द्रशमशेरको पालामा निर्माण भएको धुरसिंह-मातातिर्थ रोपवेलाई पछि अमेरिकी सरकारले मर्मत गरिदिएर हेटौँडादेखि टेकुसम्म विस्तार गरिदिएको थियो । यस्ता वातावरणमैत्री विकासको थालनी मित्र राष्ट्रहरूले गरिदिएपछि यस्ता कुराहरू शहर र मुलुककै अन्य आवश्यक ठाउँहरूमा हामी आफैले विस्तार गर्दै जानु पर्नेमा भएकालाई पनि बन्द गरेर हुँदा हुँदा उनिहरूले बनाइदिएका सडक पनि अब उनिहरू नै आएर मर्मत र विस्तार गरिदिनु पर्ने भएको छ । कतिसम्मको विडम्बना हो यो ।

कुनै पनि आपत, विपत वा संकटले मानिसलाई निकै मुश्किलको परिस्थितिमा पुऱ्याउने भएता पनि यसले एक नयाँ अवसरको सिर्जना पनि गर्दछ । बहूदो अव्यवस्थित शहरीकरणले ग्रसित काठमाडौँमा यो महाभुकम्पले शहरका विभिन्न इलाकाहरूमा अन्य सुविधाका साथै प्रशस्त खाली ठाउँहरूको व्यवस्था हुनु पर्ने सन्देश पनि दिएको छ । भुकम्पकै कारण भत्किएका वा कामै नलाग्ने भएका र कुनै इतिहास पनि नबोकेका सार्वजनिक भवन तथा संरचनाहरूलाई भत्काएर त्यस्ता जमीनलाई खाली नै राख्ने र त्यहाँ हरित पार्क तथा विश्रामस्थलहरू बनाइदिएर राख्नको निमित्त हामीसँग हाल त्यस्ता धेरै जग्गाहरू उपलब्ध भएका छन् । तर हेर्दा हेर्दै त्यस्ता ठाउँहरूमा पुनः भवनरू ठडिने क्रम पनि जारी छ । बेलैमा सजग भएर सम्बन्धित निकायहरूले स्थानीय जनताको पनि मद्दत लिएर खुला तथा सुविधाजनक ठाउँहरूको उचित विकास गर्न सके नेपालको राजधानी पुनः एक सुन्दर नगरीको रूपमा चिनिन सक्ने थियो ।

*लेखक विकास अर्थशास्त्री र पूर्ववैकर तथा नेपाल एकल व्यक्तित्व समाजका अध्यक्ष समेत हुन् ।
२०७८ साल पौष ९ गते*